בס"ד, גליון קכ"ט | פרשת וירא תשפ"ז

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה בהלכה

פניני הלכה למעשה, בעניינא דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

שכח טל ומטר ובחזרתו שכח יעלה ויבוא

התפללתי שחרית בראש חודש כסלו בארץ ישראל. בתפילה אמרתי 'יעלה ויבוא', אך לאחר שסיימתי נזכרתי שלא אמרתי 'ותן טל ומטר לברכה', וחזרתי להתפלל שוב. בתפילה השנייה זכרתי לומר 'ותן טל ומטר' אך שכחתי לומר 'יעלה ויבוא', ונזכרתי לאחר שסיימתי גם תפילה זו.

האם עלי להתפלל פעם שלישית, או שמא שתי התפילות מצטרפות, שהרי בראשונה הזכרתי ראש חודש ובשנייה שאלתי גשמים?

תשובה:

א. חזרה על תפילה שחסרה בה הזכרה

בשולחן ערוך (או"ח סי' קיז סעיף ה) נפסק, שהשוכח לשאול 'טל ומטר' ולא נזכר עד שסיים תפילתו, חוזר לראש. וכן הדין לענין השוכח 'יעלה ויבוא' בשחרית ומנחה של ראש חודש וגמר תפילתו, שחוזר לראש, כמבואר בשולחן ערוך (סי' תכב סעיף א). ואף אם לא עקר רגליו, כל שסיים את התחנונים שרגיל לומר אחר תפילתו, דינו כמי שעקר רגליו, כמבואר במשנה ברורה (שם סק"ט).

נמצא שבכל אחת משתי התפילות שלפנינו טעה באופן המחייב חזרה. אלא שיש לדון בגדר החזרה, אם חיובו להתפלל תפילה אחת כתיקונה, או שחובת התפילה כבר נתקיימה, והחזרה אינה באה אלא בשביל ההזכרה. לפי צד זה יש מקום לומר, שכאשר תיקן והשלים בתפילה השנייה את מה שחיסר בראשונה, אף שבשנייה חיסר דבר המעכב את התפילה, שוב אין עליו חיוב לחזור להתפלל, מאחר שכבר אמרו בתפילה הראשונה.

ב. מחלוקת הראשונים בתשלומי תפילה שחיסר בה מעין המאורע

בתוספות (ברכות כו: ד"ה טעה ולא התפלל) הביאו בשם רבינו יהודה, שמי ששכח יעלה ויבוא במנחה של ראש חודש, ונזכר בלילה לאחר שכבר עבר ראש חודש, אינו מתפלל ערבית שתיים. שהרי שמונה עשרה כבר התפלל, ולא חיסר אלא הזכרת ראש חודש, ובתפילת התשלומין שיתפלל בלילה לאחר ראש חודש לא יזכיר יעלה ויבוא, ומה ירוויח בחזרתו. וכן מי שהתפלל במנחה של שבת שמונה עשרה של חול ולא הזכיר שבת, אין לו להתפלל שתיים במוצאי שבת, שהרי אותה תפילה עצמה כבר התפלל.

מאידך הביאו התוספות את דעת רבינו משה מאיוורא, שסובר שחוזר ומתפלל. ובתלמידי רבינו יונה (ברכות יח.: בדפי הרי"ף) נתבאר צד זה בשם חכמי פרובינצא, שכיון שלא יצא ידי חובתו בתפילה הראשונה, הרי הוא לענין תשלומין כמי שלא התפלל כלל. רבינו יונה הסתפק בדבר, והורה שיתפלל בתנאי, שאם אינו חייב תהא תפילתו נדבה. ואינו צריך לחדש בה דבר, שאין לך חידוש גדול ממה שיוצא מן הספק.

התוספות הביאו סמך לדעת המחייבים מדברי הרי"ף, ממה שפסק שהמקדים תפילת תשלומין לתפילת החובה שצריך לחזור על התשלומין, אף שגם לאחר חזרתו יתפלל אותו נוסח. אולם הרשב"א (ברכות כו:) הסכים לדין הרי"ף בסדר התשלומין, ועם זאת קיבל את סברת רבינו יהודה שאין לחזור כשאין בידו לתקן את הזכרת היום. וכן דעת המאירי (שם).

המשך בעמ' ג'

הלכה למעשה

תשובות ממורינו הרב שליט"א

קביעות מקום לתפילה כשמתפללים במקומות שונים

בבוקר אני מתפלל בבית הכנסת שליד הבית, ובשעת מנחה אני נמצא במקום העבודה ומתפלל שם. האם כדי לקיים קביעות מקום לתפילה צריך להתפלל את כל התפילות באותו מקום, או שאפשר לקבוע מקום אחר לכל תפילה? והאם הקביעות צריכה להיות באותו מקום לכל החיים, או שאפשר לקבוע מקום לתקופה מסוימת ולשנותו כשמקום המגורים או העבודה משתנה?

ת. חז"ל אמרו 'כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם בעזרו'[1], וכתבו הפוסקים שגם קביעות מקום לתקופה מסוימת, כגון מקום אחד לימות הקיץ ומקום אחר לימות החורף, נחשבת 'קביעות' ואין צריך לקבוע מקום אחד לכל החיים. כמו כן, אפשר לקבוע מקום נפרד לכל תפילה, כגון שחרית ליד הבית ומנחה במקום העבודה, או בבית כנסת אחד בימות החול ובבית הכנסת אחר בשבת. לפיכך, כשנצרך לעבור דירה או לשנות את מקום עבודתו, יקבע לו מקום חדש, אולם את המקום שקבע לתפילתו לא ישנה בלא צורך[2]. בכל אחד מבתי הכנסת יקבע גם מקום מסוים בתוכו, ואין די בקביעות בית הכנסת בלבד. בתוך ארבע אמות נחשב מקום אחד. גם כשנצרך להתפלל בביתו, יקבע שם מקום, שבו לא יבלבלוהו בני הבית[3].

חלוקת סוכריות שהיו בבית הכסא

אני נוהג לחלק לתלמידי סוכריות לעידוד הלימוד. נכנסתי לבית הכסא ובכיסי שקית סגורה של סוכריות, כשכל סוכרייה עטופה גם בעטיפה משלה. רק לאחר שיצאתי נזכרתי בכך. האם מותר לחלקן לתלמידים, או שההיתר לאוכלן בדיעבד הוא רק לאדם עצמו? ומה הדין בסוכריות שהיו שם בעטיפה אחת בלבד, או בלא עטיפה כלל? האם נכון לומר שבדיעבד המאכלים לא נאסרו, וממילא אין הבדל בין אכילתם בעצמי לבין נתינתם לאחרים?

ת. לכתחילה ראוי שלא להכניס מאכלים לבית הכסא גם כשהם מכוסים. בדיעבד אם הכניסם עם כיסוי, אפילו כיסוי אחד, לא נאסרו המאכלים, ולכן בנידון השאלה שהכניס שקית סגורה של סוכריות מותר לחלקן לתלמידים[4]. אם היו בלי כיסוי כלל, כתבו הרבה פוסקים שמעיקר הדין אין להחמיר בזה מפני שאין רוח רעה של בית הכסא שורה על המאכלים[5], ובמאכל שאפשר לרוחצו,

המשך בעמ' ב'

1 בגמרא (ברכות ו:) למדו את מעלת קביעות המקום לתפילה מאברהם אבינו: כל הקובע מקום לתפלתו אלקי אברהם בעזרו וכשמת אומרים לו אי עניו אי חסיד מתלמידיו של אברהם אבינו, ואברהם אבינו מנא לן דקבע מקום דכתיב (בראשית יט כז) "וישכם אברהם בבקר אל המקום אשר עמד שם". והדין נפסק בשו"ע (או"ח סי' צ סי"ט) "קבע מקום לתפלתו, שלא ישנהו אם לא לצורך. ואין די במה שיקבע לו בית הכנסת להתפלל, אלא גם בבית הכנסת שקבע בה צריך שיהיה לו מקום קבוע". וביאר בצל"ח (ברכות שם): טעמא של קביעת המקום, לפי שהמקום ההוא כיון שהתפלל שם קנה המקום קדושה, ושוב כשמתפלל פעם שנית קדושת המקום מסייע לו שתקובל תפלתו וכו', וזה הקובע מקום הוא מורה שצריך סיועת קדושת המקום שיגרום לו שלא יבלבל תפלתו במחשבת חוץ, ומסייע לו שתוכל תפלתו לעלות למעלה, זה מורה שהוא עניו. ובכך החיים (סי' צ ס"ק קי"ז) כתב בשם ספר ידיד ה' פר' וירא) כי כל הקובע מקום לתפילתו זוכה שלא יגלה ממקומו ויהיה תמיד שוכן במקומו והוסיף בשם ספר דרך ישרה: 'ומי שאינו קובע מקום לתפלתו המשחיתים שנבראו מהאדם וכו' באים וחוטפים אותה תפילה לפרנסתם ומזונותיהם'.

2 באשל אברהם (בוטשאטש שם סי"ט, ד"ה אודות מקום קבוע להתפלל) כתב 'נראה שאין צריך שכל ימי חייו יתפלל רק במקום אחד'. והוכיח זאת ממה שגם אברהם אבינו הלך למסעיו וקרא בשם ה' בכמה מקומות. עוד כתב, שכבר בפעם הראשונה כשהולך להתפלל שם על דעת להתפלל שם גם בהמשך, הרי זה מקום קבוע. אלא שיש דרגות בקביעות, וככל שהיא רבה יותר מעלתה גדולה יותר. וכתב הפרי מגדים (א"א סי' צ סקל"ג, הביאו בכף החיים ס"ק קי"ט) שהמתפלל בקיץ בבית הכנסת ובחורף בבית החורף נחשב קובע מקום לתפילתו. והוסיף בספרו ראש יוסף (ברכות ו:) שאפילו במקום שמתפלל בו רק שתי פעמים בשנה, יקבע מקום לתפילתו. וכן מובא מהגרש"ז אויערבאך (הליכות שלמה תפילה פ"ה דבר הלכה אות ב) שגם אם בכל אחת משלש התפילות קובע עצמו בבית הכנסת אחר, או שמתפלל בשבת בבית הכנסת אחד ובימות החול בבית הכנסת אחר נחשב קובע מקום לתפילתו. ובשו"ע (שם סי"ט) כתב שלא ישנה את מקומו 'אם לא לצורך', ובכלל זה שינוי הנצרך עקב מעבר דירה או שינוי מקום העבודה.

3 שו"ע (שם סי"ט), ומשנה ברורה (שם סקנ"ט, סק"ס). המשנה ברורה הביא שגם המתפלל בביתו יקבע מקום שלא יבלבלוהו בני הבית, וכתב שבתוך ארבע אמות חשוב מקום אחד, מפני שאי אפשר לצמצם.

4 דין היוצא מבית הכסא שצריך האדם נטילת ידיים מבואר בגמרא (סוכה מו. וב"ק יז.), ובשו"ע (או"ח סי' ד סי"ח), הטעם שצריך נטילת ידיים מפני שרוח רעה שורה שם כמ"ש בזוהר הקדוש (בראשית י:). אולם לגבי דין אוכלים ומשקים שהכניסם לבית הכסא דנו הפוסקים אם הרוח רעה שורה גם על אוכלים ומשקים. וראה שו"ת מהר"ם בריסק (ח"א סי' י) שכתב דלכתחילה ודאי יש לחוש שלא להכניס לביהכ"ס אוכלין, אפילו כשהם מכוסים. וכ"כ בשו"ת שלמת חיים (ח"ג סי' ט) שמצד נקיות אין להכניס אוכלים שבכיס. אולם כשאין לו מקום להניחם, כתב בשו"ת יביע אומר (אור"ח ח"ד סי' ה) כי אם האוכלים מכוסים בשקית ניר או בכיס בגדו יש להקל בזה אף לכתחילה אם יש לו צורך להכנס לבית הכסא, ואין לו מקום להניחם, כי שעת הדחק כדיעבד דמי. אבל כל שאפשר להניחם בחוץ טוב להחמיר לכתחלה שלא להכנס בהם לבהכ"ס אפילו הם מחופים ומכוסים היטב. ואין אין צריך שני כיסויים, שלא הצריכו כן אלא בספרי קודש.

5 בספר ליקוטי מהרי"ח (דברים הנוהגים בסעודה) הביא בשם המהר"י אלגאזי (שלמי ציבור הלכות נט"י שחרית אות ג) שכתב שהרוח רעה של בית הכסא אינה שורה אלא על אדם שיש בו קדושה להנות ממנו, ולא על מים ועצים ואבנים. והגר"ח פאלאג'י בספרו לב חיים (ח"א סי' סז) הקשה שמצאנו שרוח רעה שורה על מאכלים ששהו מתחת למיטה. אך כתב שאפשר לדחות שרוח רעה של שינת הלילה חמורה יותר וחלה גם על מאכלים משא"כ רוח

לשאלות בהלכה: rav@abiryaakov.com | שלוחה 8 02-803-9999
לתגובות: 9917936@gmail.com

נכון להדיחו שלוש פעמים[6], ויש שהקפידו על כך גם בדיעבד[7], ויש שהקילו בבתי כיסאות שלנו בשעת הדחק[8]. לפיכך, צריך לברר את מנהג הורי התלמידים. אם ידוע שמקפידים על כך, אין לחלק לילדיהם מאכלים שהיו בבית הכסא ללא כיסוי[9].

שכח 'ישתבח' והתחיל 'יוצר אור'

בתפילת שחרית, כשאחזתי בסוף פסוקי 'אז ישיר', סיים החזן את ברכת 'ישתבח' ואמר קדיש ו'ברכו'. עניתי עימו, ומתוך הרגל התחלתי את ברכת 'יוצר אור' יחד עם הציבור, מבלי לומר 'ישתבח'. האם אני יכול להשלים את הברכה לאחר התפילה? ומה הדין אם נזכרתי בכך כשאני עדיין באמצע ברכת 'יוצר אור'?

ת. אם נזכר לאחר שכבר התפלל שמונה עשרה, לא ישלים את ברכת 'ישתבח' בחתימת ברכה בשם ה'[10]. וכן אם נזכר אחר שהתחיל באמירת ברכת 'יוצר אור' שוב לא יברך 'ישתבח', אף לא בין הפרקים[11]. אבל אם נזכר אחר שענה 'ברכו', קודם שהתחיל את ברכת 'יוצר אור', יאמר 'ישתבח' ואחר כך יתחיל את ברכות קריאת שמע[12].

טעות בסדר פסוקי ברכת כהנים

בשעת ברכת כהנים טעה הש"ץ המקריא, ובמקום 'יאר' התחיל 'ישא'. לאחר שכבר הזכיר את שם ה' תיקן אותו אחד המתפללים. האם עליו להשלים את הפסוק השלישי ואחר כך לחזור לשני, או לחזור מיד ל'יאר'? והאם יש הבדל בין טעות המקריא בלבד לבין טעות שגם הכהנים נמשכו אחריה?

ת. אם המקריא בלבד טעה והכהנים עדיין לא נמשכו אחריו, יאמרו את הברכה כסדרה לאחר תיקון ההקראה. ואם אמרו 'יאר' מעצמם בלא להמתין לתיקון ההקראה, יצאו[13]. גם לאחר הזכרת השם, בין שטעה המקריא לבדו ובין שטעו גם הכהנים, הגם שרשאים לחזור מיד ל'יאר' לצורך תיקון הטעות ולומר אחריו 'ישא' כסדר, המנהג אם אמרו את השם בפסוק, לסיים תחילה את הפסוק[14]. אם הכהנים כבר השלימו את פסוק 'ישא', יאמרו אחר כך את פסוק 'יאר' ואינם צריכים לומר שוב 'ישא'. ומכל מקום רשאים לחזור ולומר 'ישא' אם רוצים לחשוש לדעת הסוברים שסדר הפסוקים מעכב, ואין בחזרה זו משום 'בל תוסיף'[15].

עשיית כיסוי לעמוד החזן מפרוכת ישנה

בבית המדרש בו אני מתפלל החליט אחד המתפללים לתרום לעילוי נשמת הוריו שנפטרו לאחרונה, פרוכת חדשה ומפוארת לארון הקודש. אני יודע לתפור טוב, וחשבתי לקחת את הפרוכת הישנה, ולעשות ממנה כיסוי חדש לעמוד החזן. האם מותר לעשות כן?

ת. מותר לעשות כיסוי לעמוד החזן מהפרוכת הישנה[16].

המשך הסעודה ב'טיש' וברכת המזון בבית המדרש

בכמה משבתות החורף עורך הרבי שלי טיש בליל שבת בבית המדרש. בשבתות אלו אני נוהג להתחיל את הסעודה בביתי ולברך ברכת המזון בבית המדרש לאחר ה'טיש'. שבת אחת התפללתי בבית כנסת אחר, ובתחילת הסעודה שכחתי שהשבוע נערך 'טיש' ולא כיוונתי להמשיך שם את הסעודה. רק באמצע הסעודה נזכרתי בכך. האם מותר לי לצאת ולהמשיך את סעודתי בבית המדרש אף שלא כיוונתי לכך מתחילה?

ת. אם מתחילת הסעודה תכנן להמשיך את סעודתו ב'טיש', אין צורך להתנות על כך בפיו או לחדש כוונה מיוחדת בשעת נטילת ידיים. די שתוכנית זו עמדה בעינה בשעת ברכת

רעה של בית הכסא, וסיים: ועדיין צריך יישוב. ובשו"ת בצל החכמה (ח"ג סי' יא) דייק מדברי הבאר היטב (או"ח סי' ג ס"ב) שכתב על מה שכתב הרמ"א שלא ידבר בבית הכסא, דכל שכן שלא יאכל. ודייק שמשמע שרק לאכול אסור, אבל המאכל עצמו לא נאסר לאכלו אחר כך בחוץ. וכן כתבו הרבה פוסקים שמותר בדיעבד, בשו"ת שלמת חיים (ח"ג סי' ט), שו"ת מהר"ם בריסק (ח"א סי' י), שו"ת אפרקסטא דעניא (סי' קלג), שו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סי' ד). וכן מביאים בשם החזו"א (מעשה איש ח"ו עמ' ע"ט) שהקל בזה. וכן העיד הגר"נ קרליץ שהחזו"א היה מולח את הבשר באמבטיה שיש בה בית הכסא (ספר הבית בכשרותו עמ' צד). וראה בארצות החיים (סי' ד סקע"ה) שכתב להוכיח שכתב בדעת המג"א שסובר שאין רוח רעה שורה על הידיים אע"כ עשה צרכיו, ומטעם זה כתב המג"א (סי' רכז סק"ב) שאם שהה בבית הכסא וידיו אינן מלוכלכות, רשאי לברך כשיצא משם ברכת ברך או רעם אף שלא נטל ידיו, לפי זה גם על המאכלים שנכנסו לבית הכסא לא שורה עליהם רוח רעה, אולם הפמ"ג (א"א שם) ביאר שגם לדעת המג"א שורה הרוח רעה על הידיים אף אם לא עשה צרכיו, אך שדעתו שמותר לברך לפני נטילת הידיים.

6 כ"כ הגר"ח פאלאג'י (שם) שאם הכניס אוכל לבית הכסא אם אפשר לשטפם ישטפם, ופירות יקלפם, וכן בכל אוכל יחתוך ממנו כדי קליפה. וכ"כ בשו"ת יביע אומר (שם).

7 כ"כ הבן איש חי (עוד יוסף חי תולדות אות ו), והפלא יועץ בספרו חסד לאלפים (סי' ד). ובספר טעמי המנהגים (ענייני ציצית בקונטרס"א לאות כ) כתב שהגר"ק מהר"ש מבעלזא היה מקפיד שלא לאכול מאכל שהיה בבית הכסא ע"ש. וכתב בשו"ת בצל החכמה (שם) דאפשר שרק לעצמו היה מקפיד מקדושה יתירה דהוי ביה ולא מדינא, ולאחרים לא החמיר. וכן נשאל בשו"ת אפרקסטא דעניא (סי' קלג) על דבר המנהג שמקפידין שלא לאכול אוכל שהיה בבית הכסא, והסיק שאין לאסור בדיעבד.

8 בשו"ת מנחת יצחק (ח"ג סי' ס"ג) כתב שכן מנהג העולם להחמיר בדבר כמו שהקפיד המהר"ש מבעלזא ואי אפשר לדחות דברי הרב הדומה למלאך ה' צבאות, אך בבתי כסאות שלנו, אם היו נקיים, יש להקל בשעת הדחק. ובשו"ת שבט הלוי (ח"י סי' קסה סק"ה) היקל בקופסא שימורים שהיתה בבית הכסא, ואילו באוכל מגולה כתב שאפשר יש להחמיר, אבל מאן דמיקל בבית הכסא שלנו אין מזניחין אותו.

9 הרמ"א (יו"ד סי' קיט ס"ז) כתב שמי שנוהג איסור בדבר, בין מחמת הכרעת הדין ובין מחמת חומרא, רשאי לאכול אצל הנוהגים בו היתר, מפני שלא יאכילוהו את הדבר שהוא נזהר ממנו. הש"ך (שם סק"כ) ביאר שהדבר נוגע ל'לפני עור', והדגיש שהדין נאמר כשאחרים יודעים על הנהגתו. ולפי זה, אין להסתיר את הדבר ממקבל דבר מאכל שידוע שהוא מקפיד עליו, אף שהנותן רשאי להקל לעצמו. בנידוננו, כשילדים נמסרו להשגחת המלמד וידועה לו הנהגת הוריהם, יש לו לכבד את הנהגתם.

10 בטור (או"ח סי' נב ס"א) הביא מחלוקת הראשונים בדין מי שנכנס לבית הכנסת ומצא את הציבור מתחילין ברכת יוצר אור ואין לו שהות להספיק לומר פסוקי דזמרה עם ברכותיהם קודם תפילת שמו"ע, שלדעת רב נטרונאי גאון ועוד הרבה ראשונים, אינו יכול להשלימם עם ברכותיהם אחר תפילת שמונה עשרה, כיון שעיקר אמירת פסוקי דזמרה נתקנה קודם התפילה וכדי שיסדר שבחיו של מקום ואחר כך יתפלל. אמנם דעת רבינו יונה (ברכות כג. ד"ה ותקנו) בשם רבותיו שאף אחר התפילה יכול להשלים פסוקי דזמרה עם הברכות. להלכה פסק בשו"ע (או"ח סי' נב ס"א) כדעת הגאונים שאם אין לו שהות לומר פסוקי דזמרה אפילו בדילוג קודם שמונה עשרה, יקרא את שמע וברכותיה עם הציבור ויתפלל עמהם, ואחר התפילה יאמר את פסוקי דזמרה, בלא הברכות שלפניהם ואחריהם. ולפי זה כתב בספר יפה ללב (או"ח סי' נג סק"ב) שאם שכח לומר את ברכת ישתבח ונזכר אחר שמונה עשרה, שאינו יכול לברך. אך מכל מקום אם רוצה, יכול לומר את נוסח הברכה בלא החתימה.

11 בספר חסד לאלפים (הגהה מבן המחבר סי' נג אות ד) הסתפק במי ששכח לומר ישתבח והתחיל את ברכת יוצר אור האם יכול לברך בין הפרקים, או שהפסיד את הברכה כיון שצריך להסמיכה לברכת ברוך שאמר, ולא הכריע הספק. ובספר ברכת הבית (שער לט ס"י) כתב שהפסיד הברכה ולא יאמר ישתבח כלל, וכתב בשו"ת לבושי מרדכי (או"ח מהדו"ת סי' טז) שאף שמותר לברך בין הפרקים ברכה שזמנה עוברת, וכגון ברכת רעם וברק, מכל מקום אם ברכת ישתבח אף שהיא גם ברכה העוברת שהרי אינו יכול לברכה אחר תפילת שמו"ע, לא יברך בין הפרקים. ולפי שברכת ישתבח אינה פותחת בברוך משום שהיא סמוכה לברכת ברוך שאמר [ופסוקי דזמרה אינם הפסק כיון שעליהם נתקנה], אך כאשר כבר התחיל באמירת יוצר אור והפסיק בין ברוך שאמר לישתבח, שוב אינו יכול לומר ישתבח בלא לפתוח בה בברוך, ולפתוח בברוך גם כן אינו יכול שהרי זה שינוי ממטבע שקבעו חכמים בברכות. ולכך עדיף שישב ואל יעשה. אמנם בשו"ת יביע אומר (ח"ו או"ח סי' ו) הקשה על זה מכמה מקומות והוכיח שההפסק באמירת ברכת יוצר אור אינה מצריכה לשנות את נוסח הברכה ולפתוח בה בברוך, ולפי זה הכריע שיכול לברך ברכת ישתבח בין הפרקים וכדין כל ברכה העוברת שמותר לברך בין הפרקים. וכן מובא בשם הגר"ח קנייבסקי (שיח השדה ח"ג ברכות ס' מ אות ג) שכתב שלמעשה נוהגים להשלים תחילה את הפסוק כשאין שם נוסף בהמשכו, ואם יש שם נוסף, חוזרים מיד.

15 בשו"ת דבר שמואל (סי' קמז) כתב שעלה במחשבתו שסדר הברכות שבברכת כהנים מעכב, שהרי התורה אמרה (במדבר ו כג) 'כה תברכו', והיינו בסדר הזה דוקא, אך לא מצא לזה ראיה מוכחת. והעתיק את דבריו בספר בית מנוחה (אשכנזי, דינים השייכים לסדר נשיאות כפיים, אות לט). אולם בשו"ת מגן שאול (סי' ט) כתב להוכיח שאין סדר הברכות בברכת כהנים מעכב, וסיים שם שהרצה הדברים לפני הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור והסכים עמו שאין הסדר מעכב בברכת כהנים, וכן כתב בספר כה תברכו (חמצי, מערכת ל' סי' ב), וכן פסק הגר"ח קנייבסקי (קובץ קול התורה נ עמ' קיט) שאין הכהנים צריכים לחזור על פסוק 'ישא' אחר אמירת פסוק 'יאר'. ומכל מקום נראה שאם רוצים לחשוש לשיטת הדבר שמואל יכולים לעשות כן ואין בזה משום 'בל תוסיף' שהרי כתב המשנה ברורה (סי' קכח ס"ק קד) שאין איסור 'בל תוסיף' באמירת ברכת כהנים כמה פעמים, כיון שלא שייך 'בל תוסיף' בעשיית מצוה בשלימותה ב' פעמים, ורק במוסיף ברכה אחרת בתוך הברכה או הנוטל חמש מינים בלולב וכדו' שייך 'בל תוסיף'. ואף שחוזרים כאן רק על חלק מהברכה, מכל מקום אין בזה משום 'בל תוסיף' שהרי מפורש במשנה (סוטה לז:, תמיד לג:) שבמדינה ברכת כהנים נאמרת כשלוש ברכות נפרדות. וכן מובא בשם הגר"ח קנייבסקי (קו' עזרת אליעזר ברכות לד.) שנשאל על טעות בסיום פסוק 'ישא', והורה לחזור מ'יאר', וביאר שם שאין משום 'בל תוסיף' כאשר חוזר לצורך תיקון.

16 בגמרא (מגילה כו:) מבואר שיש לפרוכת דין תשמיש קדושה כיון שלפעמים כורכים בה הספר תורה. וכן כתב השו"ע (או"ח סי' קנד ס"ב) שווילון שתולין לפני ההיכל יש בו קדושה וצריך לגונזו. אך כתב הט"ז (סק"ג) והעתיקו המשנה ברורה (ס"ק יא) שכל מה שכתב כן השו"ע היינו רק למנהג התלמוד שהיו לפעמים כורכים את הספר תורה בפרוכת, אבל בזמנינו שאין עושים כן אין לפרוכת אלא דין תשמיש דתשמיש קדושה, וזהו שכתב הרמ"א (או"ח סי' קנד ס"ו): 'ופרוכת שאנחנו תולין לפני הארון אין לו קדושת ארון, רק קדושת בית הכנסת', והטעם כיון שבזמנינו אין הפרוכת משמשת את ספר התורה עצמו אלא תלויה לפני הארון, ולכך דינה כתשמיש שאין בו קדושה כלל. וביאר המשנה ברורה (סק"ל) הטעם שמכל מקום יש עליה קדושת בית הכנסת, כיון שאין זה גרוע משאר כלי בית הכנסת שיש בהם קדושת בית הכנסת. ובמגן אברהם (ס"ק יג) הביא משו"ת מהר"ם פאדווה (סי' פב) שמותר לעשות מפרוכת שאין לה קדושת ארון מפה שהכריע שיכול לומר ישתבח בין הפרקים, וכן כתב בשו"ת בן ציון (ח"ב סי' י). אמנם בהליכות שלמה (פ"ו דבר הלכה ס"כ) כתב שלא יברך בין הפרקים ואין זה דומה למי ששמע רעם וברק שיכול לברך, כיון שברכת ישתבח נתקנה דוקא אחר סיום פסוקי דזמרה, והכא שהוא כבר באמצע ברכת המאורות הפסידה ברכת ישתבח את מקומה ונתבטלה ואי אפשר כלל לברך. וכן הביא בספר תפילה כהלכתה (פ"י אות ל) מהגרי"י פישר והגרי"ש אלישיב, וכן כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"י סי' ט) שכיון שהוא מחלוקת הפוסקים שב ואל תעשה עדיף.

12 בשו"ע (או"ח סי' נד ס"ג): 'בין קדיש לברכו לא יפסיק בשום דבר, וכל שכן שלא יפסיק לאחר שאמר הש"ץ ברכו קודם שמתחילין ברכת יוצר'. ובמשנה ברורה (ס"ק יג) ביאר שתיכף אחר אמירת ברכו אף שעדיין לא התחיל את ברכת יוצר אור הרי כבר דינו כאמצע הפרק, כיון שעיקר הכוונה במה שאומר הש"ץ להקהל ברכו את ד' הדיינו שיברכוהו אחר כך בברכת יוצר אור. אמנם כתב המשנה ברורה (ס"ק יד) שדין זה אמור רק למי שכבר סיים ישתבח ועומד להתחיל את ברכת יוצא אור עם הציבור, אבל מי שעדיין אוחז באמצע פסוקי דזמרה אין דינו כאמצע הפרק ויכול להמשיך באמירת פסוקי דזמרה. ולכן גם באופן זה שנזכר אחר עניית ברכו שלא אמר ישתבח יכול לחזור ולאמרה. וראה בהליכות שלמה (תפילה, פ"ו דבר הלכה ס"כ) שכתב לחדש שכאשר עונה ברכו יכוון לענות ברכו כענייה בעלמא, ולפי שאם התכוון לענות ברכו של סדר תפילתו ולהתחיל באמירת ברכת יוצר אור, הרי כבר דינו כעומד באמצע הפרק ואין לו לחזור ולומר ישתבח.

13 בשו"ע (או"ח סי' קכח ס"ג) מבואר שהש"ץ צריך להקריא לכהנים מילה במילה את כל סדר הברכה, ובמשנה ברורה (ס"ק מט) כתב שההקראה היא למצוה לכתחילה מדכתיב (במדבר ו כג) 'אמור להם', אך אינה מעכבת. לפיכך אם הכהנים אמרו את הנוסח הנכון בלא הקראה יצאו, ואין טעות המקרא מחייבת אותם לשנות מסדר הברכה.

14 החיי אדם (כלל ה סי' ב) כתב שהקורא בתורה וקרא פסוק וטעה בסוף הפסוק, אינו צריך לחזור מתחילת הפסוק שקרא, אלא יכול לחזור רק על חציו השני של הפסוק אפילו שיש בו שם השם, כיון שזה לצורך השלמת הפסוק. וראה בשערי רחמים (שעל שערי אפרים שער ג' ס"ק יח) שהביא בשם הגהות מבן המחבר שעל ספר חסד לאלפים (סי' רטו סק"ז) שהעתיק את דברי החיי אדם על אופן שהתחיל לקרוא פסוק שיש בתחילתו שם השם וטעה בקריאתו, שיכול לחזור ולתקן את קריאתו ולשוב לקרוא מראשית הפסוק אפילו קודם שמסיים את קריאת הפסוק. וראה בשו"ת ציץ אליעזר (חי"ב סי' מ אות ג) שכתב שכאשר שכח לומר 'ישתבח' ונזכר לאחר שאמר 'ברכו' ואחר כך יתחיל את ברכת 'יוצר אור', יאמר 'ישתבח' ואחר כך יתחיל את ברכות קריאת שמע.

להלכה פסקו הטור (סי' קח) והשולחן ערוך (שם סעיף יא) שיתפלל בתנאי שאם אינו חייב תהיה תפילת נדבה. וכתב המגן אברהם (שם סקט"ז), שאם גם הלילה ראש חודש, לכולי עלמא חוזר, שהרי ירוויח בתשלומין את ההזכרה שחיסר. וכן כשחיסר שאלת גשמים ועדיין זמנה, שכל סברת הרבינו יהודה היא במקום שאין התפילה המאוחרת מתקנת את החסרון שבגללו נתחייב לחזור.

ג. שיטת הסוברים ששתי התפילות מצטרפות

בשו"ת גור אריה יהודה (או"ח סי' יז) דן במי ששכח יעלה ויבוא, וחזר והתפלל, ובתפילה השנייה שכח משיב הרוח ומוריד הגשם באופן המחייב חזרה. ופסק שאינו חוזר להתפלל פעם שלישית, וכן הדין בסדר ההפוך. טעמו הוא, שאין התפילה הראשונה נעקרת לגמרי, אלא שהיא חסרה את ההזכרה, וכיון שהזכירה בשנייה נשלם חסרונה. וסמך דבריו על שיטת רבינו יהודה שבתוספות, על מה שהטועה בתפילתו יכול לצאת בשמיעת שליח הציבור אף שהוא בקי, ועל דעת הסוברים שתפילת מוסף מועילה למי ששכח הזכרת ראש חודש בשחרית.

עוד הסתייע (שם) מדברי הראבי"ה שהביא מהמרדכי, שהשווה את דיני הזכרת הגשם לדיני הזכרת המאורע לענין אמירתם בין הברכות. ואין לחלק ולומר שאם שכח להזכיר גשם נעקרה כל התפילה, ואילו בשכחת יעלה ויבוא לא חיסר אלא הזכרה. אלא בשניהם לא נעקרה התפילה לגמרי אלא שחסרה את ההזכרה, ומאחר שהזכירה באחת מהתפילות יצא ידי חובת התפילה בשתי התפילות.

אמנם אף לדבריו אין הזכרה הנאמרת בכל תפילה מאוחרת משלימה את חסרון התפילה שקדמה לה. ולכן הזכרת הגשם במוסף אינה פוטרת את מי ששכחה בשחרית, שהרי במוסף יש עליו חיוב הזכרה בפני עצמו. אבל בנידון דידן ששתי התפילות היו לקיים חובת שחרית אחת, וכל עיקרה של השנייה בא לתקן את הראשונה, ולכך מצטרפות הן.

וכן תלה בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' כד) את נידון שאלתנו במחלוקת הראשונים הנזכרת, שאם שכח טל ומטר בראש חודש, ובחזרתו שאל טל ומטר ושכח יעלה ויבוא, לדעת רבינו יהודה אינו חוזר, ולדעת רבינו משה חוזר. והביא שכבר כתב כן בספרו שיח השדה (שער ברכת ה' סי' ח). גם בקהילות יעקב (ברכות סי' טז. במהדו"ח סי' יב) ביירר את גדר התפילה החסרה מתוך מחלוקת זו, וצירף לזה את מחלוקת האחרונים בדין תפילת חובה שחיסר בה הזכרה וקדמה לתשלומין, שתובא להלן.

במקור חיים לבעל חוות יאיר (קיצור הלכות סי' תכב סעיף א) חילק בסדר השכחות: אם בראשונה שכח יעלה ויבוא ובשנייה טל ומטר חוזר להתפלל, ואילו אם בראשונה שכח טל ומטר ובשנייה יעלה ויבוא אינו חוזר. נמצא שלדברי המקור חיים, בנידון שלפנינו אין צריך לחזור.

ד. שיטת המצריכים תפילה אחת כתיקונה

אולם במגן גבורים (סי' קיד, אלף המגן סק"ט) חלק על הגור אריה יהודה, וכתב: 'ואנן בעינן תפלה כתקנה לא יחסר דבר'. אף שסבר שם שלענין סמיכת גאולה לתפילה עולה לו תפילתו הראשונה, מכל מקום אין שתי תפילות חסרות מצטרפות יחד לפוטרו ידי חובת תפילה אחת. וכן הביא בתורת חיים סופר (שם סק"ז) והשיג על המקילים.

ויש לדקדק, שבדבריו מבואר שאין צריך לומר שהתפילה הראשונה בטלה לגמרי כדי לחייבו להתפלל בשלישית, ואף שיש עליה שם תפילה לענין סמיכת גאולה, מכל מקום עדיין לא קיים תפילת היום כתיקונה. והחזרה שחייבוהו חכמים צריכה להיות תפילה אחת שלמה. לפיכך, גם אם בכל אחת משתי התפילות אמר את מה שחיסר בחברתה, סוף סוף לא היתה כאן תפילה אחת שלא יחסר בה דבר.

וכן בשו"ת לקוטי צבי (לר' צבי הירש הלוי הורוויץ הל' תפילה סי' ו אות ט) דחה את הראיה מרבינו יהודה. וחילק, שרק שם אין בידו להשלים את הזכרת ראש חודש לאחר שעבר היום, ולכך אין תועלת בחזרתו. אבל כאן בידו להתפלל תפילה שלמה שיש בה שתי ההזכרות, ויש תועלת בחזרה. עוד כתב שאין לדמות זאת להבדלה, שדי בה פעם אחת, שהזכרת המאורע שייכת לכל תפילה שחייב להתפלל באותו יום. ובסוף דבריו (שם) העיד שהגר"ש קלוגר הסכים עמו.

וכעין זה יש לדקדק בלשון הרא"ש (ברכות פ"ד סי' ב), שכתב בביאור השיטה שאינו חוזר להתפלל במוצאי שבת, שאף שלא יצא בתפילת החול שהתפלל בשבת, מכל מקום מה ירוויח כשיחזור ויתפלל בחול. הרי שפטור התשלומין אינו מוכרח להתפרש בכך שכבר יצא ידי חובת תפילה, אלא שאף שאין התפילה עולה לו, מכל מקום לא יועיל לחזור להתפלל ולא יתקן בחזרה את חסרונו. מה שאין כן כשיכול לחזור עתה ולהתפלל כתקנה.

בשו"ת מהרש"ג (ח"א או"ח סי' נב אות א) נשאל במקרה שלפנינו, בראש חודש טבת, ופסק לחזור בשלישית. ודימה זאת לשני אתרוגים חסרים, שכל אחד שלם במקום שחברו חסר, וכן לשני זוגות תפילין שבכל אחד חסרה פרשה אחרת, שאין יוצאים ידי חובה בצירופם. גם בשו"ת הלכה למשה (ח"א סי' רלג) הסכים עם הישמח לב, שהצריך תפילה שלישית בשכחת משיב הרוח בראשונה ויעלה ויבוא בשנייה. ועיין עוד בשו"ת דברי שלמה (ח"ב סי' רט), שהאריך בנידון זה והביא גם את דברי הלכה למשה.

אמנם בשו"ת בצל החכמה (ח"ד, השמטות לסי' מג אותיות ב-ג) דחה את הדימוי לאתרוג ותפילין, ששם אין מעשה מצווה כשר כלל, ואילו בתפילה הרי זה גופא הנידון, אם חובת ההזכרה היא חיוב שניתן להשלימו לאחר שכבר התפלל. וכיוצא בזה דחה הלבושי מרדכי (או"ח מהדורא תנינא סי' יב) את ראיית השואל ממי שנדר שור במנה והביא שני שוורים שכל אחד שווה פחות ממנה, שאין ללמוד מדיני החפץ שנדר לגדר ההזכרות שבתפילה.

ה. תפילת חובה שנפגמה וקדמה לתשלומין

עוד מצינו שנחלקו האחרונים במי שחייב בתפילת מנחה וגם בתשלומי שחרית, והתפלל תחילה מנחה ושכח בה טל ומטר, ואחריה התפלל תפילת תשלומין כראוי. לדעת מהר"ש גרמיזאן צריך לחזור על שתיהן, שכיון שתפילת החובה לא עלתה לו, הרי יוצא שהקדים תפילת תשלומין לתפילת החובה. אולם הפרי חדש (סי' קח סעיף א, הובא בקהילות יעקב שם) חולק עליו, שמתחילה כבר הקדים את עיקר התפילה לתשלומין, אף שעתה צריך לחזור עליה ולתקנה מחמת הטעות. וכן הביא המשנה ברורה (סי' קח סק"ט), שאינו חוזר אלא על התפילה שטעה בה.

לכאורה, לדעת הפרי חדש מוכח שאין הראשונה כמי שאינה, שהרי מכוחה נחשב שהקדים חובה לתשלומין. אלא שבארץ צבי (שם) כתב שיש לחלק בין דין התפילה עצמה ובין מה שהיא פועלת לענין התפילה שלאחריה. אפשר שאף שלא יצא בראשונה, די במה שהתפלל אותה לשם חובתו כדי להכשיר את סדר התשלומין. וממילא אין מכאן הכרח שיוכל לצרפה לתפילה אחרת ולפטור את עצמו מחזרה.

ו. החילוק בין שאלת גשמים להזכרת ראש חודש

בחידושי הגר"ח (סטנסיל סי' א, בענין טל ומטר) הובא לחלק בין שאלת גשמים להזכרת ראש חודש, ששאלת גשמים היא ממטבע התפילה, והשוכח נחשב כמי שלא התפלל. אבל יעלה ויבוא הוא חיוב הזכרת המאורע ואינו מעיקר התפילה. ולפיכך, מי ששכח טל ומטר במנחה של ערב שבת צריך להתפלל ערבית שתיים אף שלא ישאל מטר בליל שבת, שהרי צריך להשלים את עצם חובת התפילה. ואילו בשכחת יעלה ויבוא שייכת סברת רבינו יהודה, שאין תועלת בתשלומין לאחר שעבר ראש חודש.

בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' נד, עמ' נד-נה) הקשה על חילוק זה, שהרי שאלת גשמים ניתנת להשלמה בשומע תפילה, ואילו יעלה ויבוא נקבע ברצה, ואם כן מהיכי תיתי שדווקא שאלת גשמים מעכבת במטבע ברכת השנים. עוד הקשה מן המגן אברהם, שהשווה את שכחת הגשמים לשכחת הזכרת היום לענין הרווח שבתשלומין. וכן בשו"ת שרגא המאיר (ח"ו סי' סא) תמה על החילוק ופקפק בייחוס השמועה לגר"ח.

אמנם בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' צ, עמ' עד) יישב את הקושיה ממה שאפשר להשלימה בשומע תפילה, שיש לומר שמעיקרא כך תיקנו חכמים את מטבע התפילה, שישאל בברכת השנים, ואם שכח ישאל בשומע תפילה. ומכל מקום הקשה מדברי הפרי חדש והמשנה ברורה לענין תפילת תשלומין לאחר תפילת חובה שטעה בה בענין הגשמים שפסקו שיצא ידי חובת תשלומין, והורה למעשה בענין סדר התפילות על פי דבריהם.

והגר"י הוטנר (ספר הזיכרון למרן בעל פחד יצחק, חידושי הלכות סי' א) ביירר את גדר השאלה בשומע תפילה בדרך נוספת. לשיטת הירושלמי (ברכות פ"ד הלכה ב לט.) שגם אם לא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים יכול להשלים בשומע תפילה, ואם כן הרי זו השלמה מכוח תקנת מטבע הברכה, ולא מדין שאלת צרכיו. אבל לדרך הבבלי יש לפרש שהשלמת השאלה בשומע תפילה היא מדין שאלת צרכיו. ולפיכך, אם לא שאל גם שם, החסרון נשאר בברכת השנים, וצריך לחזור אליה.

ז. ראיות משמיעת שליח הציבור ומפתיחת התפילה

בתוספות (ברכות כט: ד"ה טעה ולא הזכיר) הביאו בשם בה"ג, שהטועה בתפילתו יכול לצאת בשמיעת שליח הציבור אף שהוא בקי, וכתבו: 'לא חשבינן ליה כאילו לא התפלל כלל'. וכן מבואר ברשב"א (ברכות כט.), ובשולחן ערוך (סי' קכד סעיף י) פסק דין זה בכל טעות המחייבת חזרה, ובמשנה ברורה (שם סקל"ט) פירש שהוא הדין כשלא הזכיר משיב הרוח.

וכאמור לעיל, מכאן הביא הגור אריה יהודא ראיה שתפילתו הראשונה תפילה היא אלא שלענין לצרף את שתי התפילות יש לדחות, שהרי אינו יוצא בשמיעת ההזכרה לבדה, אלא צריך לשמוע את כל התפילה מתחילתה ועד סופה, ונמצא שגם מי שכבר התפלל צריך שתתקיים בו תפילה שלמה, אלא שהקלו באופן חזרתו שיוכל לצאת מפי שליח הציבור. ובמנחת יצחק (ח"י סי' מ) דן עוד בשיטות שהובאו בבית יוסף לענין הטועה בברכה שלמה ויוצא בשמיעה, ודחה את ההוכחה ללמוד מדין זה שהתפילה הראשונה אינה בטלה לגמרי ויכול לצרפה לתפילה השנייה.

עוד כתב הריטב"א (תענית ג:), שהטועה בשלוש ראשונות וחוזר לראש, אינו צריך לחזור ולומר 'ה' שפתי תפתח', אלא מתחיל בברכה הראשונה. הביא דבריו במשנה ברורה (סי' קיד סקכ"א). בארץ צבי (שם עמ' ע) הסתייע מכך שאין תפילתו הראשונה נעקרת, והחזרה נחשבת המשך לה. אולם בריטב"א לא נתפרש דינו של מי שכבר סיים תפילתו ועקר רגליו, ויש לחלק בין אם חוזר לראש בתוך אותה תפילה לבין אם כבר סיים תפילתו ופותח בתפילה חדשה, וכעין זה חילק באגרות משה (או"ח ח"ה סי' כד).

ונראה שאין נפקא מינה בנידון זה לענין אם דינו של החוזר להתפלל מחמת טעות, אם צריך גם ללבוש תפילין או לאו, כי מצאנו שהמהרש"ג (שם אות ג) אף שחייב להתפלל פעם שלישית, מכל מקום הקל לענין תפילין מפני שכבר הניחן באותו יום, וא"כ ההיתר לחזור ולהתפלל בלא להניח תפילין מחדש אינו הוכחה לנידון זה. וכן מצאנו באפרקסתא דענייא (ח"ב סי' סג) שכתב כי לא מצינו שהורו למי שטעה בתפילתו שעליו לומר 'ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד' על ברכות התפילה הראשונה, אף שיש מזה משמעות שנותר לברכות של התפילה הראשונה שם ברכות, עדיין אין זה טעם לפטור מלחזור ולהתפלל מאחר שלא התפלל את התפילה כתיקונה. ומה שכתב המשנה ברורה (סי' תפח סקי"ב) לענין ברכות לבטלה, נאמר בשאלת גשמים בימות החמה, שהיא בקשה שאינה ראויה לזמנה, ואין להוכיח ממנה לכל השמטת הזכרה.

ח. הזכרת היום במוסף ובתפילות שבת ויום טוב

הראיה שהביא הגור אריה יהודא מתפילת מוסף צריכה עיון גם מצד עצם הדין. כי הנה במשנה ברורה (סי' תכב סק"ד) הביא שהכנסת הגדולה פטר מחזרה את השוכח יעלה ויבוא בשחרית ונזכר לאחר שכבר התפלל מוסף, אולם בשם הרשב"א ואחרונים הביא שצריך לחזור גם לאחר מוסף. ובעל לקוטי צבי (שם) השיג על הגור אריה יהודא גם מטעם זה. ומלבד זאת יש לחלק, שמוסף הוא תפילה שכל עיקרה בשביל קדושת היום, ואין ללמוד ממנה להשלמת שאר ההזכרות.

לעומת זאת, במטה אפרים (סי' תקפב סעיף כא) פסק, שהמתפלל בראש השנה שחל בשבת ושכח שבת, וחזר והתפלל של שבת ולא הזכיר ראש השנה, לא יצא, ובשו"ת בצל החכמה (שם) העלה תחילה לחלק, שתפילת שבת ביום טוב חסרה בעיקר מטבע התפילה, מה שאין כן תפילת חול שחסרה בה הזכרה. אולם בהמשך דחה חילוק זה, והוכיח שדעת המטה אפרים כדעת החולקים על הגור אריה יהודא, שאין תפילה לחצאין. עיין שם במה שדן עוד בדבריו.

וכעין נידון זה האריכו האחרונים גם לענין שתי ברכות המזון ובקידוש, שחיסר בכל אחד מהם ענין אחר אם

המשך בעמ' ו'

'המוציא'[17]. בשאלה שלפנינו, כיון ששכח לגמרי שה'טיש' מתקיים, ורק באמצע הסעודה נמלך לצאת, נכון שיסיים את סעודתו ויברך ברכת המזון בבית לפני צאתו, ולא יסמוך על הרגלו ללכת בשבתות שבהן נערך 'טיש'[18].

אכילת פת כאשר גומר סעודתו במקום אחר

בשבת זו ערך אחי שבת שבע ברכות לבתו. אני אכלתי בביתי את סעודת ליל שבת, ובסוף הסעודה קודם ברכת המזון, הלכתי לכיוון האולם שבו התקיימה שמחת השבע הברכות כדי להשתתף בשמחה. כמובן, שכבר בעת שנטלתי את ידי לסעודה חשבתי על כך שאמשיך את הסעודה באולם. אך הסתפקתי האם כדי שאוכל לברך ברכת המזון באולם עלי לאכול שוב כזית פת, או שדי באכילת מאכלים אחרים או בשתייה?

ת. כאשר ממשיך את סעודתו במקום אחר כדין, עליו לאכול שם גם פת כדי לברך ברכת המזון, לכתחילה יאכל כזית פת, ובדיעבד מועילה אפילו אכילת מעט פת פחות מכזית כדי לברך שם ברכת המזון. דין זה הוא גם אם לא היתה דעתו לכך מתחילה ועבר לבית אחר באמצע סעודתו באיסור[19]. אכילת מיני מזונות או מאכלים אחרים או שתייה אינם במקום הפת

לבימה שהספר תורה מונח עליה. והאליה רבה (ס"ק יא) והפרי מגדים (א"א ס"ק יג), והלבושי שרד (סק"י) תמהו על זה, שכן אפילו בפרוכת שבזמן הש"ס שדינה כתשמיש קדושה מותר, וכל שכן בפרוכת של זמנינו שדינה כתשמיש דתשמיש שמותר לעשות כן. ולפי זה כתב האליה רבה (שם) שמותר לעשות מפרוכת של זמנינו אפילו מפה לעמוד שלפני השליח ציבור, וכתב שכן משמע בשו"ת הב"ח (סי' יז), והובאו דבריו להלכה בבאר היטב (סק"י) ובכף החיים (ס"ק מו). ויש להוסיף שאף לדברי האליה רבה מותר לעשות מהפרוכת רק דברים לצורך בית הכנסת או תשמישי קדושה, אך אסור לעשות ממנה שימושים אחרים כיון שיש בה קדושת בית הכנסת. וכמו שכתב הרמ"א (שם) שהכלונסאות שעליהם תולים את הפרוכת אסור לעשות מהם העצים שמסמנים בהם את הקריאה לחובת היום, כיון שאינן קדושים כמותם. וביאר המשנה ברורה (ס"ק לא) שכיון שאינם נעשים לצורך נוי בית הכנסת אלא לסימן בעלמא, הרי זה הורדה מקדושת בית הכנסת.

17 ברמ"א (או"ח סי' קעח ס"ב) מבואר שלכתחילה אסור לעקור ממקומו באמצע הסעודה בלא ברכה, ולפי שיש לחשוש שישכח לחזור למקומו כדי לאכול ולברך. ובמגן אברהם (סק"ח) כתב שלפי זה נמצא שאם אוכל גם במקום השני מותר, כיון שאין לחשוש שישכח ולא יברך, אך הביא שהב"ח (ס"ב ד"ה ומ"ש) כתב שאסור לשנות מקומו, כיון שלכתחילה המצוה לברך במקום אכילתו דוקא. ובשו"ע הרב (ס"ד) הוסיף לבאר הטעם שאינו יכול לגמור אכילתו במקום אחר וז"ל: 'שכמו שמועלת חשיבותו שלא לברך במקום אחר, כך מועלת חשיבותו לברך קודם שיעקור למקום אחר, ואף שיאכל גם במקום השני ויברך שם, מה מועיל זה לאכילה הראשונה שהיתה טעונה ברכה במקומה לכתחילה קודם שיעקור משם משום חשיבות'. אלא שסיים הב"ח שאם מעיקרא היתה דעתו להמשיך ולאכול במקום אחר, אזי שני המקומות נחשבים מקומו, ומותר להמשיך שם את הסעודה אף לכתחילה, וכן כתבו המגן אברהם והשו"ע הרב, והביא דבריהם במשנה ברורה (ס"ק לג). וכפי שמבואר בדבריהם אין צריך לכך תנאי מפורש בפה, אלא די שהיתה דעתו על כך בברכת המוציא. ולכך כאשר ידע בעת ברכת המוציא שיש 'טיש' בבית המדרש בשבת, אין חיסרון בכך שלא חזר וכיוון על כך להדיא בשעת ברכת 'המוציא'. וכן כתב בשבט הלוי (ח"ט סי' כא אות ב) על מנהג החסידים שאוכלים בביתם וממשיכים לאכול אצל רבם קודם ברכת המזון, שמותר כיון שדעתם להמשיך שם את הסעודה.

18 כאשר לא ידע בעת ברכת 'המוציא' את עצם קיום ה'טיש' בשבוע זה, אין לו לסמוך על רגליותו ללכת ל'טיש' כאשר הוא מתקיים, וכמו שכתב המשנה ברורה (שם) שאף אם הוזמן לאכול פת במקום אחר, לא יעקור לשם לכתחילה בלא שנתכוון לכך מתחילה. אמנם הרמ"א (שם) כתב שלצורך מצוה עוברת כגון שהגיע זמן תפילה, מותר לצאת אפילו כאשר לא היתה דעתו לכך מתחילה, וכן נקט הערוך השולחן (ס"ח) להלכה, וראה בביאור הלכה (ד"ה עוברת) שמצדד להתיר אף לצורך מצוה שאינה עוברת, ובשו"ע הרב (ס"ו) כתב שאפילו לעקור הסעודה למקום אחר כדי לברך שם בזימון מיקרי מצוה עוברת, ולפי זה יש מקום להתיר להמשיך הסעודה ב'טיש' כאשר בביתו אין לו זימון ושם יש לו זימון. אך השו"ע הרב (שם) מסיק שכיון שיש חולקים על זה, אין להקל לעקור סעודתו למקום אחר אפילו לצורך מצוה עוברת, אלא אם כן היתה דעתו לכך מתחילה. וכן כתב השלחן הטהור (ס"ח) שלבעל נפש ראוי לחשוש לדעת הרבה מהראשונים שאסרו לעקור הסעודה אפילו לצורך מצוה גדולה עד שיברך ברכת המזון, אם לא שהיתה דעתו על כך בתחילה, והוסיף 'ולכן יש ליזהר במקומות שהולכין ליל שבת לזכר, או שהולך לגדול הדור לשמוע חדושי תורה וכבר אכל בביתו סעודה קבועה, שלא יזוז ממקומו עד שיברך ברכת המזון'. ולפי זה נראה שכאשר לא ידע בעת שהתחיל את הסעודה מקיומו של ה'טיש' בשבוע זה, שעדיף שיסיים את כל הסעודה בביתו ויברך ברכת המזון קודם צאתו ל'טיש'. ולא יברך ברכת המזון באמצע אכילתו וימשיך לאכול אחרי חזרתו מה'טיש', כמבואר בביאור הלכה (ד"ה בלא ברכה) שיש בזה חשש ברכה שאינה צריכה.

19 בשו"ע (או"ח סי' קעח ס"ד): 'אם אכל פת במקום אחד וחזר ואכל במקום אחר, אינו מברך ברכת המזון אלא במקום השני'. ובמשנה ברורה (סק"מ) ביאר שכוונת השו"ע על אופן שהלך באיסור למקום אחר ואכל שם, שמברך ברכת המזון במקום השני. וכל שכן לדעת הרמ"א (שם ס"ב) שבהיתה דעתו לכך מתחילה מותר לעקור באמצע סעודתו, שגם כן מברך ברכת המזון במקום השני. וכן כתב השו"ע (סי' קפד ס"ב) לעניין מי שיצא באמצע הסעודה באיסור במזיד, שאינו צריך לחזור למקומו אלא די שיאכל מעט פת במקום השני ויברך שם, וכתב המשנה ברורה (סק"ט) שהכוונה שיכול לאכול במקום השני אפילו פחות מכזית, וזה יצטרף לאכילתו הראשונה, כדי שיוכל לברך ברכת המזון. וראה בחיי אדם (כלל מז ס"ח-ט) שכתב שכאשר היתה דעתו מתחילה להמשיך הסעודה במקום אחר, מותר לו לכתחילה לעקור לשם אף כאשר ידע שיהיה לו שם רק פחות מכזית פת. אמנם הפרי מגדים (סי' קעח משי"ז סק"ט) כתב שלכתחילה לא יצא ממקומו כאשר אין לו לכל הפחות כזית פת במקום השני.

20 כו הביא המשנה ברורה (סי' קפד סק"ט) מהפרי מגדים (א"א סק"ד) שאפילו אכילת פרפרת ופת הבאה בכיסנין יותר מכזית אינה מועילה לברכת המזון. וכל שכן שאין להסתפק בשתייה בלבד.

21 הצורך באכילת כזית פת קודם היציאה מהבית מבואר במשנה ברורה (סי' קעח ס"ק כח) בשם המגן אברהם (סי' רי סק"א), והטעם משום שפחות מכזית אינו טעון ברכה אחרונה במקומו, והרי זה כאכילת פירות שאם יוצא לחוץ צריך לברך אף ברכה ראשונה. ולעניין היסח הדעת, ראה ברמ"א (שם ס"ב) שאם הסיח דעתו צריך לברך ברכה ראשונה קודם שמתחיל לאכול במקום השני, ואחר כך יברך ברכת המזון על הכל. וכן בשו"ע (סי' קפד ס"ב וס"ה) התנה שלא יהיה רעב מחמת שעבר שיעור עיכול מן האכילה הראשונה, וראה במשנה ברורה (שם ס"ק יז) את הדין כאשר עבר שיעור עיכול מן האכילה הראשונה. וראה עוד (שם ס"ק יח) מה שכתב בדין סעודה הנמשכת שעות ארוכות עם אכילה ושתיה בינתיים.

22 הגרש"ז אויערבאך התיר להפעיל את הסיבוב באמצעות הכפתור המכני, אף שהעומס הנוסף עשוי להגדיל מעט את צריכת החשמל, מאחר שמדובר בתוספת זעירה בזרם החשמל, ולא בהפעלת מעגל חשמלי (שש"כ פרק יג אות מ. שלחן שלמה סי' שח הערה לד, מובא שם). וכן אין בכך משום 'תיקון כלי', כיון שרגילים לעשות את השינוי הזה מפעם לפעם, ולכן אין זה נחשב תיקון במאורר אלא שימוש בעלמא. מצד מוקצה, הפעלת המנגנון המכני לצורך האוורור נחשבת צורך גופו של הכלי וכמבואר בשו"ע (או"ח סי' שח ס"ג) שמותר לטלטל כלי שמלאכתו לאיסור לצורך גופו או מקומו. לכן גם מותר להזיז מאוורר כדי שהרוח תגיע אל האדם, משום צורך גופו. אמנם במאור השבת (סי' יד סע' סו) הביא שהגרי"ש אלישיב החמיר בהתחלת הסיבוב. אף שאינו מורגש בחושי האדם כלל, מכל מקום אסור, והוכיח מדברי השו"ע (סי' רסד ס"ב) שמותר לתת גרגיר של מלח על פי הנר מערב שבת, כדי שיהיה דולק יפה בשבת, שהמלח מצליל את השמן ונמשך יפה אחר הפתילה. משמע שבשבת אסור ליתן את גרגיר מלח, כיון שגורם קצת העברה, אע"פ שאין שייך לראותו ולמודדו.

23 בשו"ע (יו"ד סי' רפב ס"ט): 'מניחים חומשים על גבי נביאים וכתובים, אבל אין מניחים נביאים וכתובים על גבי חומשים, ולא חומשים על גבי ספר תורה', ומקור דין זה הוא מברייתא שהובאה במסכת מגילה (כז.). ובשו"ת הר"י מיגאש (סי' צב) כתב שהוא הדין שאין מניחים גמרות וספרי תורה שבעל פה על ספרי נ"ך וכל שכן על חמשה חומשי תורה, אף על פי שהגמרא היא פירוש לתורה שבכתב. וכן הוא בספר הזוהר (ח"א דף עא:) שיש להניח תורה שבכתב על תורה שבע פה. אלא שהערוך השולחן (שם סכ"ב וסי' רפג ס"ו) כתב שכל דינים אלו אמורים דוקא בספרי תנ"ך שנכתבו על קלף שיש בהם קדושה, אבל ספרי תנ"ך הכתובים על נייר וכל שכן ספרים הנדפסים אין בהם קדושה יתירה כלל, ומותר להניח עליהם שאר ספרים. אמנם הגרש"ז אויערבאך (ועלהו לא יבול ח"א עמ' רסז) כתב שדברי הערוך השולחן לא נתקבלו ונוהגים להקפיד גם בספרים הנדפסים, וכן מובא בשם הגר"נ קרליץ (יקרא דאורייתא עמ' מג), וראה מה שכתב שם לחדש שאפילו חמשה חומשי תורה מדפוס יש להניחם על ספרי נ"ך שנכתבו על קלף. ובעניין הנחת ספרי כתובים על ספרי נביאים כתב המגן אברהם (סי' כח סק"ד) שאף שקדושת הנביאים חמורה מקדושת הכתובים, מכל מקום מותר להניחם זה על זה. כמו כן אין הבדל מעיקר הדין בין ספרי תושבע"פ ומותר להניח ספרי אחרונים על ראשונים, וגמרות על משניות וכדומה. וכן הביא בספר גנזי הקודש (חלק השו"ת, הגרח"ק שאלה כב) מהגר"ח קנייבסקי שהשיב שהחזון איש התיר להניח ראשונים על גמרא ואחרונים על ראשונים. אמנם יש שהחמירו בזה על פי מה שכתב בספר לקט יושר (יו"ד עמ' נט) על רבו בעל התרומת הדשן שהיה מניח הגמרא לבד, והפירוש לבד, והתוס' לבד, והפוסקים לבד. כמו כן כפי שהובא לעיל משו"ת הר"י מיגאש אזי קדושת ספר העוסק בביאור פסוקי התורה אינה שווה לדין ספרי תורה שבכתב, ודינו כדין שאר ספרי תושבע"פ.

24 בספר גנזי הקודש (פ"ג סל"א) הביא מהגרי"ש אלישיב להקל בדין זה למי שאוסף ספרים וקשה לו להזהר להניחם בסדרם הראוי, אך כתב שם שאמר לבנו שהוא עצמו מקפיד גם באופן זה. וכן מובא בשם הגר"ח קנייבסקי להחמיר בזה. ובשו"ת משנה הלכות (ח"י ב סי' רטז) כתב שכאשר אפשר לסדרם באופן הראוי אין להקל, ורק כשאי אפשר לעשות בדרך

משיכת חוט המאוורר להפעלת הסיבוב בשבת

יש לנו מאוורר הפועל מערב שבת, ומשיכת חוט התלוי ממנו גורמת לראשו להסתובב מצד לצד, או מפסיקה את תנועתו לצדדים בלי להפסיק את האוורור. האם מותר למשוך בחוט זה בשבת?

ת. יש הבדל בין סוגי המאווררים וצריך לברר אם פעולה זו כרוכה בהפעלה חשמלית או בצורה מכנית, בסיבוב המאוורר על ידי כפתור מכני יש מתירים את למשוך את החוט, מאחר ומדובר בפעולה מכנית לחלוטין, ויש שאסרו[22]. כיום נפוצים הרבה מאוררים שפעולה זו נעשית בצורה חשמלית, כך גם משיכת החוט, וכן מצוי גם מפסק חשמלי הקבוע במאוורר, והדבר אסור. בכל דבר הפועל על ידי חשמל, צריך לברר היטב אצל מומחים אם השימוש בו מותר בשבת.

הנחת גמרות מעל חומשים בשעת איסוף הספרים

לפרנסתי אני אוסף מדי ערב ספרים שהושארו על שולחנות בית כנסת שבו לומדים רבים, ומחזירם למקומם בארונות. תוך כדי האיסוף אני נושא ערמות של ספרים, וקשה לי מאוד להקפיד שלא להניח גמרות ושאר ספרים על גבי חומשים וספרי נ"ך. האם אפשר להקל בזה, מכיון שההנחה זמנית ונעשית לצורך איסוף הספרים וסידורם?

ת. כשמניחים ספרים זה על גב זה יש להקפיד להניח חומשים על נביאים וכתובים, ולא נביאים וכתובים על חומשים. אף ספרי קודש של תורה שבעל פה, ובהם גמרות, אין מניחים על ספרי נביאים וכתובים, וכל שכן על חומשים[23]. כשאוסף ספרים רבים כדי להחזירם למקומם, וקשה לו להשגיח על סדר הקדושות תוך כדי האיסוף, המיקל להניחם זה על גבי זה לפי סדר מציאתם יש לו על מי לסמוך. אולם יש שהחמירו גם בזה, ואם יכול להקפיד על הסדר בלא קושי מיוחד תבוא עליו ברכה[24].

לא ילבש במטריה

באחד מימי החורף הגיע לביתי משלוח, והשליח ביקש שארד לקחת את החבילה מרכבו. בחוץ ירד גשם עז, ולא מצאתי את

המטריה שלי, לכן לקחתי את המטריה הצבעונית של בתי ויצאתי עמה. חבר שפגש בי העיר: 'לא ילבש'. האם יש בכך איסור?

ת. אין איסור 'לא ילבש' אלא בבגד המיוחד לנשים לפי מנהג אותו המקום[25]. במטריה שעיצובה מיוחד לנשים, יש לסמוך על המתירים להשתמש בה להגנה מן הגשם, משום שאין הכוונה לנוי ולקישוט כדרך נשים, ועוד שהמטריה אינה מלבוש אלא כלי הנישא ביד. אך כיון שיש המחמירים גם במטריה המיוחדת לנשים, אם מצויה מטריה שאינה מיוחדת לנשים, לכתחילה ישתמש בה[26].

יחוד כאשר הבעל ישן

מכונת הכביסה שבביתי התקלקלה, והזמנתי טכנאי לתקנה. הטכנאי הגיע בשעות הצהריים, כשבעלי הלך לישון בחדרו. האם עליי להשאיר את דלת הבית פתוחה מחשש יחוד, או שמותר לסוגרה מפני שבעלי בבית?

ת. כאשר הבעל ישן בבית בשינה רגילה, אף בחדר אחר, מותר לסגור את דלת הבית ואין צורך להעיר את הבעל[27]. אבל אם נטל כדור שינה ושקע בשינה עמוקה, עד שאין חשש שיתעורר וירגיש בנעשה, יש להחמיר ולא לסמוך על נוכחותו בלבד, אלא להסדיר היתר אחר, כגון פתח פתוח לרשות הרבים כהלכתו[28].

זיכוי שכר לשמרטפית כשהיא ישנה

לקראת חתונה משפחתית הבאנו את בתנו התינוקת לשכנה בבניין, שתשמור עליה בשכר עד שנחזור. סיכמנו שתשאיר מפתח מתחת לשטיח, וכשנשוב בלילה ניכנס וניקח את התינוקת בלי להעירה. האם אפשר לזכות לשכנה את שכרה באמצעות אדם אחר כשהיא ישנה, ולקיים בכך מצוות 'ביומו תתן שכרו'? והאם מועיל להשאיר את הכסף בביתה?

ת. אם סיכמו מראש שתלך לישון ותקבל את שכרה בבוקר, אין צורך להעירה ואין עוברים ב'בל תלין' כשמשלמים בבוקר כפי שהוסכם[29]. אם לא הוסכם, וכן כדי לקיים מצוות 'ביומו תתן שכרו', אפשר להקנות לשכנה את הכסף באמצעות זכייה כדין על ידי אדם אחר, גם כשהיא ישנה[30], אך לכתחילה אין להסתפק בזיכוי לקיום מצוות 'ביומו תתן שכרו', כשאין מודיעים זאת לפועל[31].

והנכון לסכם עמה שבסיום השמירה יניחו את שכרה במקום שמור ומסוים בביתה[32]. או לסכם על מי שיקבל את השכר בעבורה[33]. בלא הסכמה לדחייה, כשהשמירה הסתיימה באמצע הלילה, זמן התשלום הוא עד עלות השחר של אותו לילה, ולא עד הערב שלמחרת[34].

דרישת סורג לאחר חודש של מגורים בדירה שכורה

שכרתי דירה ונכנסתי להתגורר בה. באחד החלונות לא היה סורג, אך בשעת הכניסה לא ביקשתי להתקינו. רק כעבור חודש נזכרתי לפנות למשכיר בדרישה שיתקין סורג. האם הוא חייב בכך, או שכניסתי לדירה והמגורים בה בלא דרישה נחשבים הסכמה למצבה?

ת. בדברים שהמשכיר חייב להעמיד לשוכר או קלקולים שעליו לתקן בדירה המושכרת, גם אם חלף חודש מאז נכנס השוכר לדירה אין הדבר פוטר את המשכיר מהחיוב המוטל עליו. ואין כניסת השוכר לדירה נחשבת למחילה[35].

לפיכך אם מנהג השכירות ברור במקום ההוא שהמשכיר מספק סורגים בדירה מסוג זה, עליו לעמוד בכך[36]. כשאין התחייבות או מנהג ברור, יש לדון אם סורג נכלל בתיקוני הבית המוטלים על המשכיר, ולכן אם היה בדירה ומצא שם סורגים ואחר כך התקלקלו, חייב המשכיר לתקנם, אולם אם ראה את הדירה שאין בה סורגים, לא ניתן לחייב את המשכיר בדבר זה ואין לשוכר לנכות את עלותו מדמי השכירות על דעת עצמו. וראוי שהמשכיר ישתתף בחלק מעליות התקנת הסורגים[37]. אם יש בחלון סכנת נפילה, חייבים להסיר את הסכנה, אך חובת השמירה מפני סכנה אינה מוכיחה שהמשכיר חייב לשלם בעד הסורג[38].

אחרת יש להקל.

25 כן מבואר בדברי השו"ע והרמ"א (יו"ד סי' קפב ס"ה), שגדר האיסור הוא בבגד המיוחד דוקא לנשים לפי מנהג אותו המקום, אבל אין איסור בלבישת בגד השייך לאשה כאשר גם אנשים לובשים מין בגד זה.

26 בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סי' סא) כתב להתיר לגבר לשאת מטריה של נשים, שהרי כתבו הב"ח (יו"ד סי' קפב סק"ה) והט"ז (שם סק"ד) שמותר ללבוש בגד של אשה כדי להגן מפני החמה והגשמים, והוא הדין הכא שאינו נוטל המטריה דרך עידוי וקישוט אלא כדי להגן מהגשם, והוסיף שבמטריה שאינו לובשה אלא מחזיקה בידיו, יודו אפילו החולקים על הב"ח והט"ז, וכן כתב להתיר בשו"ת משנה הלכות (חי"ב סי' סו). אמנם בשו"ת קנין תורה (ח"א סי' סא) הסתפק בזה, כיון שיש לומר שכל דברי הב"ח והט"ז אינם אלא כאשר האשה לובשת הבגד לנוי והאיש לובשו להגן מפני הקור והגשם, אבל בבגד שגם אצל האשה הרי הוא עשוי כדי להגן מפני הגשם לא התירו הב"ח והט"ז. וכן מובא בשם הגרי"ש אלישיב (בגדי איש פ"ג הערה 10) שאסור ללכת במטריה של אשה המיוחדת לנוי [אך כתב שזה רק במטריה המיוחדת לנוי, אבל סתם מטריה הצבועה בצבע אדום או ורוד אין לאסור], וכן כתב בשו"ת רבבות אפרים (ח"ה סי' תקלד, ח"ו סי' רמה) שאם המטריה עשויה במיוחד לנשים אין להתיר רק כאשר אין לו מטריה אחרת.

27 בשו"ע (אבהע"ז סי' כב ס"ח): 'אשה שבעלה בעיר אין חוששין להתייחד עמה, מפני שאימת בעלה עליה'. ומכך שסתם השו"ע וכן שאר הפוסקים ולא חילקו בהיתר 'בעלה בעיר' בין יום ללילה משמע שאפילו כאשר הבעל ישן בלילה מותר להתייחד עם האשה, ולפי שעדיין אימת בעלה עליה, וכן מפורש להדיא בחידושי הר"י מלוניל (קידושין פא.) שכתב וז"ל: 'בעלה בעיר אין חוששים משום יחוד אפילו בלילה, דמספיא מבעלה ואמרה דילמא השתא אתי השתא אתי'. וכיון שסתם לילה הוא לשינה הרי מבואר בדבריו שמותר אפילו בעת שהבעל ישן. וכן כתב בשו"ת עבדי עבדי (ח"ז אבהע"ז סי' אות ג). ויש החמירו שכאשר הבעל ישן אין מועיל ההיתר של 'בעלה בעיר' (ערוגת הבושם, בכרך, אבהע"ז סי' כב ס"ה אות יג, גן נעול פ"ט ס"ד). אמנם מפורש שם בשו"ע שכל ההיתר של בעלה בעיר הוא רק לסתם אדם המתייחד עם האשה, אבל כאשר האדם המתייחד עם האשה גם בה, וכגון שגדלה עמו או שהיא קרובתו וכדומה, אין לו להתייחד עמה אף על פי שבעלה בעיר. ומקור דין זה הוא ממה שאמרו בקידושין (פא.) שרב ביבי התאכסן בביתו של רב יוסף, ואחר שאכל אמר לרב יוסף שיסלק את הסולם שתחת העלייה כדי שלא יוכל לירד ולהתייחד עם אשתו, והקשו בגמרא שהרי רב יוסף נמצא בעיר ואין חוששים ליחוד באופן זה ומדוע הוצרך לסלק הסולם, ותירצו שרב ביבי היה גם באשתו של רב יוסף, ובאופן זה אין מועיל ההיתר של בעלה בעיר. וכתבו החיד"א (שו"ת שער יוסף סי' ג) והזרע יצחק (עטייה, קונטרס פלפלת כל שהוא סי' טו סוד"ה ורבינו) שאף שאין מועיל במי שליבו גם בה ההיתר של בעלה בעיר, מכל מקום אם בעלה בבית מותר להתייחד עימה אפילו כאשר ליבו גם בה, שהרי מבואר בשו"ע (שם ס"ג) שמי שאשתו עימו מותר לו להתייחד עם כל הנשים אפילו כאשר ליבו גם בהן, כיון שאשתו משמרתו. וכיון ששמירת הבעל עדיפה משמירת האשה, יש להקל בזה גם באשה שבעלה עימה בבית שמותר לה להתייחד אפילו עם מי שליבו גם בה. ומה שהוצרך רב ביבי לסלק את הסולם שתחת העלייה הוא לפי שרב יוסף היה עומד לצאת מהבית, אך כאשר הבעל בבית מותר אפילו למי שליבו גם באשה להתייחד עימה. וכתבו בדבר הלכה (פ"ז סכ"ב) ותורת היחוד (פ"ז ס"א) שלדבריהם נמצא שבאופן שבעלה בבית מותר אפילו כאשר הבעל ישן, שהרי בדין אשתו משמרתו כתבו המאירי (קידושין פ:) ובחידושי ר"י מלוניל (שם) שאפילו כאשר אשתו ישנה מותר, ולפי זה כל שכן באשה שבעלה בבית שזה עדיף מדין אשתו משמרתו שאפילו כאשר הבעל ישן, מותר.

28 כפי שנתבאר לעיל ההיתר להתייחד עם אשה שבעלה עימו מיוסד על ההיתר להתייחד עם איש שאשתו עימו, ובאיש שאשתו עימו כתב המאירי (קידושין פ:) שאפילו כאשר אשתו ישנה, מותר. וכדברי המאירי כתבו גם כן להלכה העזר מקודש (אבהע"ז סי' כב ס"ה), ובשו"ת יד יצחק (ח"ג סי' רכ). וראה בעזר מקודש שם שכתב שאפילו כאשר האשה ישינה שינה עמוקה ביותר, מותר. אך בשבט הלוי (ח"ה סי' רא) כתב שכל זה רק כאשר כן הוא לפי טבעה, אבל אם לקחה כדור שינה ונשתקעה מחמתו בשינה עמוקה, ראוי לחשוש לדעת האפי זוטרא (אבהע"ז סי' כב סק"ח) שמחמיר כאשר האשה ישנה. ולכך גם בעניינו אם הבעל נטל כדור שינה עד ששקע מחמת כן בשינה עמוקה יש להחמיר ולא לסמוך באופן זה על ההיתר של בעלה עימו. אמנם ראה בנטעי גבריאל (יחוד פמ"א ס"ד הערה ח) שכתב להתיר בדין אשתו עמו אפילו כאשר האשה נוטלת כדור שינה.

29 שו"ע (חו"מ סי' שלט ס"ט-ס"י), ואהבת חסד (ח"א פ"ט סי"א ונתיב החסד ס"ק כט, לב).

30 בשו"ע (חו"מ סי' רמג ס"א) מבואר שזכייה על ידי אחר מועילה. וגם כשהוא ישן אפשר לזכות עבורו כמ"ש במחנה אפרים (קנין חצר סימן טו). ובפירעון חוב נפסק (סי' קכה ס"א) שהמקבל מעות מהחייב כדי להוליכן לבעל החוב זוכה בעבורו, אף שאחריותן נשארת על החייב עד מסירתן. הזוכה יהיה גדול ובר דעת הכשר לזכות, ולא אשת המשלם הזוכה מיד בעלה עבור השכנה, כמבואר ברמ"א (סי' רמג ס"ד).

31 בשו"ת הלכות קטנות (ח"ב סי' לא-לב) דן בזיכוי שכר לפועל על ידי אחר, והעלה שכל שביד הפועל ללכת וליטול שוב אינו עובר, משום שאין כאן 'לא תלין פעולת שכיר אתך'. וראה בשו"ת התעוררות תשובה (חו"מ סי' כו) שצריך להודיע לו. לכן לכתחילה ראוי להודיע, ובדיעבד יש לומר שלא עברו איסור בל תלין.

32 ראה מחנה אפרים (קנין חצר סימן טו) שהסתפק בדין חצרו של אדם שקונה לו שלא מדעתו, אם היה בעל החצר ישן אי קנה לו אי לא. ודן כי אם חצר מדין 'יד', אפשר אינו קונה, ואם קונה מדין 'שליחות' קונה אף כשהוא ישן כמו בשליח שמועיל אפילו היה זה המשלחו ישן. אולם ראה מה שכתב עוד (שם סימן יב) שאפילו מי שנתן מתנה לחבירו בעודו ישן כגון שהניחו בחיקו או בידו, אף שלגט לא מועיל, לגבי מתנה לא בעינן דעת המקבל כל דאיכא דעת מקנה. והנתיבות (פתיחה לס' ר) כתב להוכיח מדברי הר"ן (מ. מדפי הרי"ף) דבממון בחצר המשתמרת דלא בעינן עומד בצידו, קונה אפילו כשהוא ישן, משא"כ במקום דבעינן עומד בצידו, ישן לא חשיב עומד בצידו, דבסמוך לחוד לא סגי דליהוי דומיא דידו רק שיהיה עומד בצידו ודעתו עליו לשומרו, ולכך ישן לא חשיב עומד בצידו.

33 בשו"ע (חו"מ סי' קכ ס"א) מבואר שפירעון ליד שלוחו של בעל החוב הוא פירעון. לעניין הנחה בביתה ראה שו"ע (סי' ר ס"א) בדין חצר המשתמרת.

34 בשו"ע (חו"מ סי' שלט ס"ד) נפסק ששכיר שעות סשיים בלילה גובה כל אותו הלילה. אין דינו כשכיר הנשכר לכל הלילה ומסיים בבוקר, שזמנו כל היום כמבואר (שם ס"ג).

35 הרמ"א (חו"מ סי' שיז ס"א) פסק שאף אם השוכר נכנס וראה שחסרים התיקונים שעל המשכיר לעשות, 'לא אמרינן דנתפייס במה שראה אלא על המשכיר לתקן'. הסמ"ע (שם סק"ו) ביאר שסמך על כך ששכר בית הראוי לדירה. דין זה הוא בתיקונים שהם עיקר גדול בישיבת הבית, ולא בכל תוספת.

36 בשו"ע (סי' שטו ס"ב) נתבאר שאפשר להתנות תנאים בשכירות, והרמ"א (סי' שיז ס"ב) פסק שבענייני התיקונים הולכים אחר מנהג המדינה. לכן יש לברר את ההתחייבות ואת מנהג השכירות בדירות מסוג זה.

37 בשו"ע (סי' שיז ס"א) הוטלו על המשכיר תיקונים שהם מעשה אומן ועיקר גדול בישיבת הבית. יש שכתבו שבמקומות שיש חשש מגנבים, כמו אם הדירה בקומת קרקע, מוטל על המשכיר להתקין סורגים על החלונות להגן מפני הגנבים (ראה עמק המשפט שכירות בתים סי' לה אות א), ועי"פ דברי הגהות מיימוניות (פ"ו הל' שכירות אות א מובא בד"מ סימן שיז אות א), שכתב בתוך דבריו 'אנן סהדי דדעתיה דשוכר שיהא ראוי לדירה מפני רוחות ושלגים וגשמים וגנבים שיעלו בפרצות'. אמנם המבי"ט (ח"ג סי' קנד) כתב שחיוב השמירה אינו מוטל על המשכיר 'על השמירות של שודדי לילה, הדר בבית הוא שחייב ולא בעל הבית'. בארה"ב, ע"פ החוק, כל בית מגורים של שלוש משפחות ויותר, שיש בו ילדים בני עשר או פחות, על המשכיר להעמיד סורגים על החלונות. אולם בארץ ישראל אין מנהג ידוע בזה.

38 בגמרא (בבא מציעא קא:) הוטלה עשיית מעקה על השוכר. ונחלקו הראשונים אם מן התורה חיוב עשיית המעקה על המשכיר או על השוכר, דעת הגהות מיימוניות (רוצח ושמירת הנפש יא) כי מן התורה החיוב לשים מעקה הוא על המשכיר, ומה שאמרו בגמרא שהשוכר חייב, הוא לפי שהשוכר גר בבית חייבוהו חכמים לעשות מעקה, וביראים (סי' רלד) כתב שהטעם שחייבו את השוכר הוא מאחר שהמשכיר אינו גר בדירה ושמא יתרשל בהעמדת המעקה, ויפול הנופל ממנו, וכ"כ הסמ"ג (עשה עט). ועיין עוד בדבר אברהם (ח"א, סי' לז ענף ה). ובמהרי"ל דיסקין (קונטרס אחרון ה, רנו) צידד לומר שחז"ל חייבו את השוכר במצוות מעקה, שמא המשכיר לא יתקין את המעקה ותתבטל מצווה מדאורייתא, וראה עוד בשדי חמד (מערכה מ, כלל קצה). ויש אומרים (מנחת-חינוך מצווה תקמו בשם כנה"ג) שמן התורה חיוב עשיית מעקה חל על השוכר. להלכה פסקו הרמב"ם (שכירות פ"ו הל' ג) והשו"ע (סי' שיד ס"ב) שהחיוב מעקה על השוכר. אף אם יש בחלון סכנת נפילה וחייבים להסיר את הסכנה מצד 'ולא תשים דמים בביתך' (דברים כב ח), וכמו שפסק בשו"ע (סי' תכז ס"ח) שחייבים להסיר כל מכשול שיש בו סכנת נפשות. [ראה תשובות והנהגות (ח"א סי' תתמח) שהביא מחלוקת האם חלון נחשב למעקה לענין ברכה], אך מכל מקום אין חובת השמירה מפני סכנה מוכיחה שהמשכיר חייב לשלם בעד הסורג.

מצטרפים יחד לצאת ידי חובת ברכה וקידוש, עיין בצל החכמה (שם) ומנחת יצחק (ח"י סי' מ).

עוד יש לחלק בין אם הטעות בין שתי תפילות שנשלמו, לבין מי שהזכיר יעלה ויבוא ברצה וחזר לברכת השנים בתוך אותה תפילה, ובחזרתו שוב לרצה שכח יעלה ויבוא שכבר אמר קודם לכן. בזה יש מקום לדון ולחלק שהזכרתו הראשונה עולה לו בתוך אותה תפילה, אבל בנידון השאלה שכבר סיים את שתי התפילות, אין להוכיח מדין החזרה בתוך תפילה אחת ואין דינם שווה.

ט. אמירת כל ההזכרות בתפילה החוזרת

הארץ צבי (שם) העלה בתחילת דבריו שלדעת רבינו יהודה אפשר שלכתחילה גם כן אינו צריך לחזור ולהזכיר יעלה ויבוא מאחר שכבר אמר בתפילה הראשונה. אולם שוב חזר בו וכתב שגם לרבינו יהודה יש לומר שבכל תפילה שמתפלל בראש חודש צריך להזכיר היום, ורק אם שכח גם בשנייה אין מחזירים אותו לשיטה זו.

וכן כתב בבצל החכמה (ח"ד סי' מג אות ב), שגם לדעת הגור אריה יהודא אין להשמיט לכתחילה הזכרה מן התפילה החוזרת. ולענין אמירת עננו בתענית חלק הארץ צבי (שם) בין יחיד, שיכול לחזור ולאומרו בשומע תפילה, לבין שליח הציבור, שלצד הספק אין לו להוסיף שוב ברכת עננו בפני עצמה.

בשו"ת שערי דעה (ח"ב סי' יב) נשאל לעניין מי שאמר 'הקל הקדוש' במנחה של צום גדליה וכבר אמר עננו, אם רשאי להשמיט עננו בחזרתו. והשיב המחבר שצריך לאומרו שוב, שיש לחלק בין יעלה ויבוא, שהוא הזכרת היום בפני עצמה, לבין עננו, שהוא בקשה על קבלת התפילה שמתפלל עתה. ומאחר שלא יצא בתפילה הראשונה, אין עננו שאמר בה פוטר את הבקשה השייכת לתפילה החוזרת.

י. החשש שלא יכוון בתפילה שלישית

בשו"ת יגל יעקב (או"ח סי' כג) דחה את סברת צירוף התפילות, ובכל זאת העלה צד להקל מחמת החשש שמי שטעה פעמיים לא יכוון גם בשלישית. אבל אם מכיר בעצמו שיוכל לכוון ולא יטעה, צריך לחזור. עוד צירף שם את תפילת מוסף לענין הזכרת ראש חודש, וראה מה שהעיר בשו"ת ויברך דוד (ח"ב סי' קנח) שאין דבריו מוכרחים.

בשו"ת משנה הלכות (ח"י סי' כט, עמ' מה-מח) האריך לצדד שאין צריך לחזור פעם שלישית. מלבד מה שהדבר תלוי במחלוקת הראשונים, העלה שגם לצד המחייב תשלומין לאחר שעבר היום, יש מקום לצרף שתי תפילות שבאו לקיים אותו חיוב. ועוד צירף את החשש שלא יכוון בתפילה הנוספת, והביא מסורת מדברי שלחן הטהור (סי' קא סעיף ג וזר זהב שם) בשם הבעש"ט, שאין להחזיר את הטרוד כשקרוב שיחזור ויטעה, לאחר שעיקר חובת תפילה כבר נתקיימה.

אמנם במשנה הלכות עצמו ציין שההוראה הפשוטה היא כפסק השולחן ערוך. ובדברי יציב (או"ח סי' קכא אות ו) הביא מסורת זו מהבעש"ט, וכתב שאין זו הנהגה המקובלת לפי הפוסקים שאנו נגררים אחריהם. לפיכך, אין בטעם זה לפטור את השוכח הזכרה מחזרה, אלא שבנידון של שתי טעויות צירפוהו המקילים למחלוקת שבעצם חיוב התפילה השלישית.

יא. הכרעת הפוסקים להתפלל בתנאי

בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סי' נד) נשאל בשאלה זו ממש, בשחרית של ראש חודש כסלו, כשבראשונה שכח טל ומטר ובשנייה שכח יעלה ויבוא, והכריע שיתפלל בשלישית בתורת נדבה. וכן מסיק הלבושי מרדכי (או"ח תנינא סי' יב), ובמנחת יצחק (ח"י סי' מ) פסק שבחול יחזור בתנאי חובה או נדבה. אף הארץ צבי (שם עמ' עא) מסיק שאין לחזור בשלישית בתורת חובה ודאית מחמת מחלוקת הראשונים, אבל רשאי להתפלל נדבה, והיציאה מן הספק נחשבת חידוש.

דעת החיי אדם (כלל כז סי"ז) שבזמננו יש להימנע מתפילת נדבה מחמת חסרון הכוונה, ולכך יש שכתבו שעדיף לצאת בחזרת השליח ציבור. אולם בביאור הלכה (סי' קז סעיף א ד"ה אם הוא מסופק) דן בדברי החיי אדם הללו וחלק עליו לענין ספק חיוב. שאין דומה מי שמוסיף תפילה בנדבה למי שמתפלל כדי לצאת מספק חובתו, שבזה עליו להשתדל בכוונה ככל תפילות החובה.

ואין הדברים אמורים רק בספק אם התפלל. המשנה ברורה (סי' קח סקל"ג) כתב שגם בספק פלוגתא של הפוסקים מתפלל בתנאי, ובלבד שתהא מחלוקת שיש לחוש לה, ולא דעת יחיד כנגד הכרעת שאר הפוסקים. וכן בערוך השולחן (סי' קז סעיף יג) דחה שאין להימנע מתפילה מספק בזמן הזה, ובכך החיים (שם אות כ) כתב כן גם בספיקא דדינא. בנידון דידן, שכמה מגדולי האחרונים הורו בפירוש להתפלל בשלישית בתנאי, יש לנהוג כהוראתם.

יב. יציאה בחזרת שליח הציבור

הרוצה לצאת בחזרת שליח הציבור רשאי לעשות כן, כדין הטועה בתפילתו שבשולחן ערוך (סי' קכד סעיף י). אלא שצריך לכוון לצאת בכל התפילה, ושליח הציבור יכוון להוציאו, וישמע כל תיבה מתחילתה ועד סופה בהבנת לשון התפילה. יענה אמן, ולא יאמר 'ברוך הוא וברוך שמו'. ואף במודים ישמע את נוסח שליח הציבור ולא יאמר במקומו מודים דרבנן, ובסוף יפסע שלוש פסיעות, כמבואר במשנה ברורה (שם סק"ב-ג, סק"מ-מ"א).

וכתב המשנה ברורה (שם סק"מ), שמפני הקושי להקשיב לכל התפילה עדיף בדרך כלל שיחזור ויתפלל בעצמו, ובפרט כששליח הציבור מבליע תיבות.

להלכה:

א. מי שהתפלל שחרית של חול בראש חודש, בראשונה אמר יעלה ויבוא ושכח טל ומטר, ובשנייה שאל טל ומטר ושכח יעלה ויבוא, וגמר את שתי התפילות, יתפלל בשלישית בתנאי חובה או נדבה, ויאמר בה את שתי ההזכרות. הדברים אמורים במקום שכבר חל חיוב שאלת גשמים, וכשעדיין בידו לחזור על תפילת שחרית.

ב. קודם שיתחיל יאמר: 'אם אני חייב לחזור ולהתפלל, תהא תפילה זו לחובתי. ואם איני חייב, תהא תפילה זו נדבה'. אין צריך לחדש בה בקשה נוספת. יישב דעתו ויתפלל מתוך הסידור, כדי שלא ייכשל שוב בשכחה.

ג. יכול לצאת גם בשמיעת כל חזרת שליח הציבור, בכוונת שומע ומשמיע ובשאר התנאים שנתבארו. אם אינו יכול לשמוע את כולה כראוי, יתפלל בעצמו בתנאי האמור.

ד. בחזרתו על תפילת היחיד יש לומר לכתחילה את כל ההזכרות השייכות לאותה תפילה, אף שכבר אמר מקצתן בראשונה. וכל זה ביום חול, אך בשבת וביום טוב אין מתפללים תפילת נדבה.

להצטרפות לקבלת העלון במייל: newsletter.mechubarim@gmail.com
לשליחת מאמרים ובירורים הלכתיים, ניתן לשלוח למייל: 9917936@gmail.com

ביני עמודי
הרה"ג פנחס מנחם ליזרוביץ

בענין ריקוד עם תנועות בשבת

ההתרגשות בבית הגיעה לשיאה עם התקרב יום הנישואין של בנם החתן המופלג כמר יהושע נ"י, לכבוד השמחה התארגנו ילדות המשפחה כנהוג בהרבה בתי ישראל לקיים את מצוות "כיצד מרקדין" ע"י ריקוד משותף לילדות המשפחה, כעת בשבת חתן שלפני החתונה היתה הזדמנות למשפחה המורחבת להתאמן בצוותא על הריקוד, אך התעוררה השאלה א. האם אין בכך משום איסור "מכין משבת לחול"? ב. עצם הריקוד לפי תנועות וקצב - האם מותר בשבת?

תשובה: נבוא לדון על ראשון ראשון. א. לגבי השאלה של מכין משבת לחול, נראה לפי מש"כ במשנ"ב (ר"צ סק"ד) דלא יאמר נלך ונישן כדי שנוכל לעשות מלאכתנו במוצ"ש הוא הדין כאן יזהרו שלא לומר "בואו נתאמן לריקוד לחתונה" כי אז אכן אסור מטעם מכין אלא "בואו נתאמן לריקוד".

ואע"פ שניכר מתוך מעשיו שעושה כן ליום חול, כתב בשש"כ בשם הגרשז"א שמותר להתלמד לקריאת מגילה בשביל מוצ"ש כי ההנאה שיודע לקרוא מתחילה כבר מעכשיו, לפי"ז ה"ה כאן שכבר מעכשיו נהנות בלימוד הריקוד.

ב. לגבי עצם הריקוד בשבת: הנה עצם הריקוד הוא איסור גמור בשבת מדרבנן כמ"ש במשנה (ביצה לו:) ונפסק בשו"ע (של"ט ס"ג): "אין מטפחין ולא מספקין ולא מרקדין גזירה שמא יתקן כלי שיר" ואפי' לכבוד שמחה של מצוה כגון נישואין אסור (חוץ משמחת תורה) כמ"ש במשנ"ב (שם) וכ"ש בנידון שלפנינו שאינו בשעת המצוה עצמה. אמנם, מה שנתפשט המנהג להיתר הוא לפי שסומכים על דברי הרמ"א שם דהאידנא אין בקיאין בעשיית כלי שיר ועוד טעמים כמ"ש בערוך השולחן שם שהריקודים בזמנינו אינם הריקודים שאסרו חז"ל שאז זה היה לפי תנועות מיוחדות לפי קצב השיר ועל זה לא גזרו חכמים עיי"ש.

אולם, בנידון זה שהריקוד שנוהגות בהם הילדות הינו לפי קצב ותנועות מיוחדות לפי השיר, אין את ההיתר הנ"ל של ערוה"ש, וגם מה שהרמ"א אומר שסמכו על כך שאין אנו בקיאין בעשיית כלי שיר - כתב שם המשנ"ב (שם סק"י) שאין כדאי להניח המנהג שלא במקום מצוה, וכאן אע"פ שכוונתן לצורך מצוה שאחרי שבת ירקדו בשמחת חתן וכלה מ"מ הרי כעת אין זה בשעת המצוה ולכאורה אין זה נחשב למקום מצוה שעל זה הרמ"א מלמד זכות.

וכל זה נאמר לא רק על ילדות מעל גיל מצוות שבודאי אסורים בהנ"ל אלא אפי' ילדות קטנות שעושות מלאכה דרבנן חובה על האב לחנכן ולהפרישן מהאיסור כמ"ש במשנ"ב (שמג ס"ק ג) שאינו מותר רק במקום שזה צורך הקטן כמו רחיצה וסיכה ביוהכ"פ, וכאן הרי לכאורה אינו נחשב בדר"כ לצורך הקטן.

העולה לדינא:

עצם הריקוד לפי תנועות וקצב אסרו חז"ל בשבת ולא שייך ההיתרים הנפוצים בריקוד פשוט ורגיל, ואפילו לילדות קטנות המתאמנות לצורך שמחת חתן וכלה יש לאביהם להרגילם להימנע מכך.

אולם ללמוד את הניגון בלבד בלי תנועות הריקוד, יש להתיר ואין בכך משום איסור הכנה כיון שההנאה והלימוד מתחילים כבר בשבת עצמה (אך לכאורה יש ליזהר מלומר מפורש שזה לצורך חול).